

НА УЛИЦАМА ОКУПИРАНОГ БЕОГРАДА 1941. ГОДИНЕ

У Београду сам провео нешто око пет месеци 1941. године. Сећање на илегалну активност која се у то време изводила, веома ми се интензивно урезала у памћење. Вероватно зато што је та активност, по начину и условима у којима је извођена и по својим облицима, била неупоредиво друкчија од оне у партизанима. Можда и због тога што се тада у Београду нисам осећао домаћим, тек што сам у њега дошао протеран из Војводине од мађарских окупатора. Имао сам нека посебна осећања у великом граду пуном непријатељских војника, полиције, агената разне врсте.

Оно по чему сам Београд одмах осетио као свој град био је СКОЈ, који је свугде био наш, и онај у мом малом селу Жеднику, и онај из суботичке гимназије, и овај овде. Свагде нас је чинио истим и учио истом, да волимо своју земљу и њену слободу, да мрзимо туђинске освајаче, који су уз помоћ ненародних управљача окупирали нашу земљу и оковали слободу у њој.

У Београд сам дошао почетком јуна 1941, а већ неколико дана касније почео сам да примам саопштења о актуелним догађајима, тзв. *Билтен вести* у коме је ЦК КПЈ обавештавао народ о политичкој ситуацији, о покретима немачких трупа према истоку и у правцу Кавказа. Осећала се близина новог сукоба. Зато нас 22. јуни 1941. године није изненадио. Извесна радост се тада одразила на лицима наших људи, сусрети и поздрављања тог јутра били су веселији. Кренуо је Хитаер, али и врат ће сломити . . .

Убрзо су дошли и леци — прогласи ЦК. Требало их је делити. Добијали смо их од другова кожараца, који су били запослени у творници ципела „Леро“,

у улици Цара Николе 67 (данас ул. Ратних војних инвалида). Ту је постојао и извесни партијски и скојевски пункт, где сам и ја био повезан. Повезао ме је студент Мика Павловић и још неки другови из Војводине које сам познавао још из скојевског логора на Тестери организованог у лето 1940. а и од раније, јер су понекад долазили у наше село Жедник.¹ Тако се, у ствари, укључила у рад и група Жедничана која се тих дана нашла у Београду.

С кожарцима је наша непосредна веза био један омладинац, плав, омален, благих покрета, звали су га „Цигла“²; само под тим именом нам је и остао у сећању. Прихватањем првих летака почело се и са организованим радом. Заједно са још неким омладинцима из тога краја, као и другим избеглицама које сам познавао, формирали смо ударну омладинску групу и добили свој рејон. Био је то део од Славије према Правном факултету, затим Александровом улицом (данас Булевар револуције), Синђелићевом до Милешевске (данас Саве Ковачевића), па потом Приштинском (данас Ул. 14. децембра) и Цара Николе (данас Ратних војних инвалида) до Славије.

На том сектору имали смо разноврсне задатке. Један од њих је био да „обрадимо“ тај рејон, т.ј. да сазнамо где су настањени Немци и где су њихови објекти, да ли има фолксдојчера, да ли ту негде станују агенти Специјалне полиције, има ли неких других војних објеката, посебно гаража, складишта материјала итд. Речено нам је да на овим задацима раде и старији другови, мислило се на чланове Партије, али да је наш задатак да радимо у овом прав-

цу. Осим тога, требало је да делујемо као ударна група.

Најпре је требало да делимо разне летке на том терену, да их убацујемо кроз отворене прозоре, на веранде или у дворишта, да их стављамо у поштанске сандучиће, тако да их добију они којима су намењени. Нисам се осећао баш најсигурније у таквим акцијама, нарочито сам се устезао да убацујем летке у кућне сандучиће за писма. Био сам дете са села и мислио сам да ме у тим великим кућама неко вреба, да ће ме лако приметити како радим нешто недопуштено. Радије сам их убацивао кроз отворене прозоре. Обично смо то изводили увече, кад падне мрак, у слабије осветљеним улицама, а понекад и ујутро, око сванућа.

Почеле су и друге акције. Сећам се једне у недељу 6. или можда 13. јула.³ Договорено је да се изврши паљење неког немачког сена у кругу једне коњушнице. Налазила се негде иза Цветкове механе, на благој падини десно од Смедеревског друма. Ницо и Раде⁴ предвиђени су као обезбеђење и требало је да се нађу нешто раније на одређеном месту. Мени је речено да тачно у 16 часова сачекам „Циглу“ негде у Александровој улици (можда код пијаце на Берму, али се не сећам тачно), и да ће онда наићи један друг на бициклу, који ће нас повести у акцију.

Било је топло летње поподне. У одређено време наишао је тај друг на бициклу; имао је кошуљу са заврнутим рукавима и неке плаве панталоне, стегнуте штипаљком на десној ногавици. Одмах је био непосредан, ведар, живахан; имао је готово дечачко лице. Сазнао сам да је то Љупче Шпанац.⁵ Онако у ходу, гурајући бицикл, рекао нам је да идемо за њим.

Имао сам утисак да је он као испробани борац, прекаљени диверзант из Шпаније, вешт и искусан у разним врстама илегалне борбе, требало да окупи нас млађе и неискусније и да нас упути у извођење акција.

Тако смо стигли до тог сењака у дворишту у којем је била подигнута летња коњушница. Наоколо је била ограда, понегде и бодљикава жица. На

једним тек приспелим колима један подебљи Немац распремао је опрему. Нешто даље у дворишту видело се још неколико стражара или коњушара. Ни чему се нису надали; онај подебљи Швабо на колима као да је нешто певушио.

У близини тог сењака требало је да нас сачека још један друг. Међутим, нисмо га затекли. Али од акције се због тога неће одустати. Једино ће Љупче и „Цигла“ сасвим немарно проћи и још мало осмотрили терен. Ако се ни кроз 15 минута тај друг не појави, акцију ћемо извести без њега.

На другој страни, крај неких малих кућа, види се Ницо. Ближе је месту акције и зато треба више да мотри на другове који ће је изводити. Одмах иза тих кућа биће и повлачење.

Налазио сам се подаље, на неких десетак метара, кад одједном угледах како из једног стога избија дим. Убрзо се појавио и пламен. Љупче и „Цигла“ покушавају да запале и сламу у близини коња. Убацују неки запаљиви предмет, као неку бакљу. Све то чине у пролазу и брзо нестају. Видимо, онај Швабо у колима се узмүвао, почела је и нека вика...

Поново сам код Раде који испред неке куће с баштом, као сасвим незаинтересовано, посматра акцију. Ту налазимо нашег заједничког познаника из Војводине, једног жељезничара који је нешто раније дошао у Београд. И он види пламен. Забринут је и пита шта се то десило. Кажемо му да је неко, изгледа, запалио немачко сено.

Пошто смо још који тренутак сачекали да видимо резултат, јер су Немци успели да брзо локализују пожар, повукли смо се. Била је то прва акција у којој сам учествовао, заправо више је посматрао. Истина, неки од наших имали су тада и пиштоље, али нам они овога пута нису били потребни.

Убрзо су уследиле друге акције у којима сам непосредније учествовао — лепљење парола, цепање непријатељских плаката и слично. Таквих плаката било је много по Београду, нарочито око Славије (данас Трг Димитрија Туцовића). Било је ту доста порушених кућа, а

крај рушевина су биле подигнуте ограде. Све су биле излепљене разним поградним и клеветничким плакатима и написима о Совјетском Савезу, о большевцима, о „беди и убијању деце у Русији“ и другим лажима, уз супротно приказивање „благостања“ Хитлеровог „новог поретка“.

Обично бисмо се увече или изјутра, са унапред исписаним паролама на етикетама за велике школске свеске, прибижавали тим плакатима. Најчешће са Шћепом.⁶ И тако у шетњи застајкивали смо, као да читамо плакате. У погодном моменту налепљивали смо наше пароле преко тих плаката и, затим, се губили међу пролазницима. Понекад је требало и цепати непријатељске плакате, за што су биле нужне друкчије припреме и посебне околности.

Наше пароле су обично позивале у борбу против окупатора: „Ван с окупатором!“, „Ништа окупатору!“, „Смрт окупаторима и домаћим издајницима!“, „Живела Совјетска Русија“ и сл. Касније су биле све борбеније и садржајније, нарочито после вешања петорице партизана насред Теразија 17. августа 1941. године.

И данас се у досијеима Специјалне полиције могу наћи трагови о тим паролама. Тако је забележено да су у Баба Вишњиној улици и на простору Каленића гумна, што значи у нашем рејону, ујутру 16. септембра 1941. освануле четири вињете са натписима: „Смрт фашизму — слобода народу“, „Напоље са окупатором“, „Ништа окупатору!“, „Српски народе, по угледу на своје старе претке, устани у свету ослободилачку борбу против мрских окупатора и њихових слугу!“, „Смрт куги човечанства — хитлеризму!“, „Доле издајница Љотић и Аћимовић, доле продане слуге и издајнице!“, „Живели партизани, живела народна борба!“, „Смрт фашизму, смрт издајцима!“.

У полицијским досијеима записано је: „Пароле су исписане руком на малим етикетама за школске свеске — вежбанке. Лица која су пароле истакла нису похватана, али је очигледно да се ради о средњошколцима“.⁷

Још у току јула 1941. у два маха изведене су шире акције паљења новина. Први пут сам ту акцију изводио на Теразијама, код киоска на крају Пашићеве улице (данас Нушићева улица). Али више сам запамтио ону акцију од 27. јула. Изводили смо је у Александровој улици (данас Булевар револуције) преко пута Скупштине. Сећам се стражара испред зграде Народне скупштине. Понекад је шетао, али је више стајао пред својом стражарском кућицом од бетона, са шлемом и пушком. Преко пута је био киоск, први на углу Александрове и Милоша Великог улице, испред парка Краља Петра II (данас Пионирски парк, тада ограђен бетонском оградом и стубовима са гвозденим шипкама). Тротоар је био широк, са више киоска на том месту.

Било је тачно осам часова изјутра, на улици је било доста пролазника. Акцију сам изводио са још једним другом, мислим да је овог пута то био Браца.⁸ Пред тим киоском требало је да се састанемо, он са цигаретом и шибицом а ја са флашицом бензина. Он је прилазио киоску као да ће да купи новине, али уместо једног броја извучао је читав свежањ. Ја сам био поред њега и одмах сам бензином из флашице полио новине. Браца је потпалио шибицом новине које су се одмах запалиле. Продавац се не буну. Ми се журно уклапамо у широку реку пролазника. Осећамо да је и тај свет са нама. И њему је мрско *Ново време* и *Обнова*, као и неки немачки листови који су се продавали. Нека горе! . . .

Осећање опасности као и неизвесности да ли ћемо задатак извршити савладано је. Ми смо некако охрабрани . . .

Ретко се дешавало да је неко био у тим акцијама ухапшен. Чули смо да је тих дана само један средњошколац страдао. На лицу места је био неки агент или гестаповац који га је одмах ухватио.

Паљење новина изведено је тога дана, 27. јула, у читавом Београду. О томе је у полицијским досијеима, после навођења низа појединости о паљењу новина, забележено и ово: „Као и у дру-

гим крајевима, полицијске мере овога дана нису дале скоро никакве резултате, јер су акције изведене у свим крајевима Београда, једновремено и изненада“.⁹

Занимљиво је било и постављање специјалних направа од гвозђа у облику четворозубаца тако подешених, да ма како се бацали на земљу увек један зуб стоји у вертикалном положају и оштећује гуме разних возила. Заједно са Шћепом разбацивали смо их у улици Кнеза Павла (данас Ул. 29. новембра) у правцу Панчевачког моста, а и на неким другим прометнијим местима. Понекад би их умотавали у новине и, као случајно, испуштали их по коловозу. И те направе смо добијали од наших *кожараца* преко „Цигле“.

Од свих акција које смо изводили у то време, највише ми је остала у сећању ликвидација једног фолксдојчера, власника рингишпила који се налазио у улици Димитрија Туцовића. (На месту где се налазио тај рингишпил данас је сазирана нека гаража — Димитрија Туцовића бр. 28а). Речено нам је, да је он денунцијант, да пријављује наше другове полицији и да га у томе треба онемогућити.

Био је август, субота или недеља увече кад је на улицама највише света. Било је доста омладине, нарочито деце, а и старијих. Сви су се тискали око рингишпила. Требало је изабрати моменат када се може пуцати на тог фолксдојчера, а да нико други не настрада. Тај задатак припао је овога пута „Цигли“. Он је избио међу прве посматраче да би био што ближе власнику, који је убирао новац, водио посао, давао знак за покретање рингишпила. Било је, заиста, веома тешко изабрати тренутак кад ће се он издвојити од осталих, тако да би се могло неометано и директно пуцати на њега.

И данас ми не излази из сећања слика „Цигле“ у неком драп капуту, његово намештање и постављање иза једне девојке, (мени се учинило да је сељанка, била је повезана марамом) и чекање згодног момента за извршење задатка. Кад год би се рингишпил заустављао, кад год би се власник помало

издвајао, „Цигла“ је вадио пиштољ спреман да пуца, али су тада деца јурила, тискала се око седишта, и опет је све поновљено из почетка. Он је морао поново враћати пиштољ за појас. Био сам неколико метара иза њега, помало на узвишици, јер се рингишпил налазио у некој удолици. Помешан са тим шароликим светом, био сам као неко његово лично обезбеђење, да у случају напада ступим у дејство са својим пиштољем. Имао сам неки стари „колт“. Иза мене и нешто подаље стајао је други друг; и тако редом даље нас четири-пет. Свако је имао задатак да штити друга испред себе и да се, кад буде потребно, у истом реду и повлачимо. Био је ту и Шћепо.

Мене је највише задивљавала хладнокрвност „Цигле“, а и његова брига да неко други не настрада. То вече је неколико пута вадио и враћао свој пиштољ. И тек у једном моменту, после приличног ишчекивања у доста напетој ситуацији, бар сам је ја тако преживљавао, када је рингишпил потпуно стао и није било никог испред фолксдојчера, „Цигла“ је опало. Најпре један метак, па други, а затим читав шаржер. Настала је паника. Свет је почео да бежи. И ми смо се помешали са народом. Пратио сам „Циглу“ и повлачио се за њим. Очаравала ме је његова присебност. Задатак је био извршен, мада смо касније сазнали да тај тип није подлегао ранама, иако је добио неколико метака. Био је слаб пиштољ калибра 6,35. Али ипак је, бар за извесно време, овај фолксдојчер био спречен у својој прљавој делатности, и за увек опоменуто.

Можда је занимљиво изнети и сећања на једну акцију у којој сам био непосредни учесник. Требало је запалити неко слагалиште немачког материјала на углу Милешевске и Приштинске улице (зграда у Милешевској улици бр. 63). Била је то двоспратница коју је запосела нека немачка јединица за везу. У сутурену са високим прозорима, одмах над тротоаром, налазило се складиште њиховог материјала, неки телефони, бицикли, каблови и сл. Кроз те прозоре требало је убацити запаљени бензин и изазвати пожар у складишту.

Тај задатак је био додељен мени, а један друг је требало да убаци бомбу на први спрат, где су били смештени Немци. У акцију су као обезбеђење учествовали још и Ницо, Шћепо и Петар Пајић,¹⁰ и још један омладинац не сећам се његовог правог имена, али чини ми се да се звао Милош. Био је омален, буцмаст. Требало је да он баци бомбу.

Изабрали смо јутарње часове за извођење акције. Користили смо ту околност што су грађани чекали у редовима пред млекарарама и пекарарама. Били су то дуги редови, који су се стварали одмах по истеклу полицијског часа. И тако, једног септембарског дана пре сванућа, нешто после 5 часова требало је да се нађемо и да дођемо из разних праваца. Шћепо и ја смо пошли заједно, и најпре, као немарно, пошли у правцу те зграде како би извидели ситуацију. У близини зграде смо се раздвојили, он је отишао према редовима пред пекаром, при крају Приштинске улице (данас Улица 14. децембар) бр. 88, а ја сам продужио сам.

Одједном су се чуле цокуле по тротоару. У сусрет су ми ишла два жандарма. Пролазим мимо њих не осврћући се. Тек кад су се удаљили, вратим се и станем у ред за хлеб како бих одатле, у најпогоднијем тренутку, могао да кренем. Иначе је та пекара била преко пута ове зграде. Када сам оценио да нема опасности, упутно сам се према складишту. Требало је да ногом разбијем стакло на прозору и да потом убацим флашицу с бензином.

Чини ми се да никад нећу заборавити она осећања која сам преживљавао када сам прилазио складишту. Дат ми је задатак. То је поверење. Али, да ли ћу га извршити, тиме ме другови у неку руку и проверавају? Страх је двострук: могу да наиђу патроле, а и да ли ћу успети?

Успут вадим флашицу са бензином, коју сам носио у унутрашњем џепу капута. Вадим крај крпе који је дотада био у флашици, намочен бензином, а суви крај стављам у флашицу и поново је причвршћујем запушачем, како би та крпа која сада служи као фитиљ заједно са флашицом отишла унутра.

Пред прозорима вадим шибице. Већ ме је прошао први страх и узбуђење. Стакло је разбијено, бацио сам флашицу са упаљеном крпом... Појавио се пламен...

Сада већ могу да се удаљим, идем брже. Правац одступања сам већ раније осмотрио и изабрао: друга улица десно и, потом, у правцу Караборђевог парка где је заказан контролни састанак после извршене акције. Одатле треба умаћи што пре, јер неће проћи ни двадесетак минута, највише пола сата, а читав тај крај биће блокиран, почеће рације.¹¹

Ницо је тога јутра имао посебан доживљај. Он је вршио обезбеђење пиштољем; нарочито је требало да пази на друга који ће бацити бомбу. Пошто сам ја отишао, он се још који тренутак задржао, на лицу места међу грађанима који су после избијања пламена почели у паници да нестају. Он очекује експлозију бомбе. Али ње нема.¹² Тада и он журно одлази, трчи. Осетио је да неко жури са њим. Он хита из једне улице у другу, а за њим неко стално трчи. У једном моменту је застао, склонио се у капију, извадио пиштољ и чекао да пуца ако је агент. Али тада је приметно да је то био један друг из наше групе који се није повлачио својом улицом, него погрешно за њим.

Али нису сви наши подухвати били успешни, нити су пролазили лако, без тешкоћа и изненађења. Као пример могли би се узети наши узалудни покушаји да запалимо гаражу у улици Проте Матеје. Радило се о оној гаражи која се налази при крају ове улице, у близини Александрове улице (данас Булевар револуције), скоро наспрам Правног факултета. У њој су се налазили неки немачки аутомобили и мотоцикли.

Више пута смо се припремали за ту акцију. Претходно смо обилазили гаражу, испитивали распоред прозора, да ли су са решеткама, како се могу разбијати да би се убацила флашица са бензином, какво је обезбеђење, којим улицама треба приступити и слично. И управо када смо једнога дана уговорили акцију за увече, непосредно пред почетак полицијског часа, тога дана померио се полицијски час од 7 на 6 часова увече

и ми се више нисмо могли договорити за поновну акцију.

И други покушај је слично прошао, с тим што је имао још узбудљивијих тренутака. Било је то при крају јула. Наша група одређена за ту акцију била се сакупила у једној млекарни у Ускочкој улици, која је углавном и служила за такве сврхе.¹³ Налазили смо се ту Ницо, Шћепо, Браца, један друг из колектива обућара из творнице „Леро“, црњоманаст, доста ћелав, постарији, звали смо га „Јован“. Био је један од сарадника нашег „Цигле“. То је била субота или недеља, 26. или 27. јула предвече. Налазили смо се у просторији иза локала, у коју се долазило кроз један ходник поред нузпросторија. Разрађиван је план, имали смо флашицу са бензином, а чини ми се и два пиштоља. И усред нашег разговора, одједном се на вратима наше собе појавио Миладин Ивановић. Ми Жедничани смо га знали. Био је учитељ, познати комуниста, до тада је често мењао места службовања, прогањан и премештан по казни због свога револуционарног рада. У Жедник је чешће долазио, имао је тамо своје рођаке, па смо га и ми познавали.

С врата нам рече:

— Бјежите! Гоне ме агенти!

Под изговором да иде у клозет, искористило је прилику да нама јави о агентима и да неке папире које је имао код себе поцепа и баца у клозет.

Неколико тренутака после тога већ смо зачули пуцњаву у Ускочкој улици. Миладин је, пошто није успео да се ослободи агената (један од њих је био фолксдојчер из Војводине који га је добро познавао из Врбаса), изишао на улицу, и у ходу, према Кнез-Михаиловој улици, једнога оборио и покушао да бежи. Тада је настала пуцњава. Од правца Кнез-Михаилове појавила се немачка патрола. Покушао је да се врати према Грачаничкој улици и парку Обилићев венац, али тада су ступили на сцену и Немци, који су се налазили у једној кући у самој Ускочкој улици, скоро преко пута млекарне. Имали су тамо неко своје седиште, па су се и они појавили ступајући у дејство. Миладин је био рањен, ухваћен и одведен.¹⁴

Чим смо видели ову ситуацију, било нам је јасно да опет од наше акције нема ништа. Искористили смо околност што се у овој соби налазило једно прозорче према дворишту и тамо смо склонили флашу са бензином и полако смо се један по један извлачили. Изаћи са свим тим диверзантским материјалом било је ризикантно после таквог догађаја.

Још једном смо покушали да извршимо саботажу у Проте Матеје улици. На томе је нарочито инсистирао Ницо, треба да је изведемо па макар то била само наша група и макар без сагласности више везе. Овога пута већ смо били на терену. Извршен је био и размештај. Шћепо и ја требало је да извршимо паљење, а Ницо и још два друга су се налазили у обезбеђењу. Добро се сећам тих околности и нашег распореда. Шћепо се налазио у Александровој улици. Код себе је имао шибицу и упаљач. У тој улици налазио се још један друг као обезбеђење. Ницо се налазио у Крунској (сада Пролетерских бригада) улици. Требало је да и ја, дођем из ове улице и да се са Шћепом сретнем пред гаражом. Били су јутарњи часови. То време смо изабрали као најпогодније. Међутим, у очекивању да наступи заказано време, одједном смо добили знак да треба да се повучемо и да се акција одгађа. Касније нам је речено да се та акција неће ни изводити. Није нам било јасно због чега смо овог пута одустали. Једино смо нагађали да је можда по среди велики ризик коме бисмо се изложили, јер је немачки стражар са шмајсером, који је шетао испред Правног факултета, био у сталној могућности да дејствује у правцу гараже.

Могли би се навести још неки моменти из таквог рада у Београду. Било је чешћих састанака наше омладинске групе на којима су читани леци, прорађивани билтени СИБ-а (Совјетског информационог бироа) које је умножавала партијска техника, а читали су се и билтени Врховног штаба. Кроз све то смо се упознавали са акцијама партизана, са развојем устанка у разним крајевима наше земље.

То нам је олакшавало и рад са омладином, нарочито на окупљању ширих група, што нам је и био један од најважнијих задатака. И ту су постизани извесни успеси. Тако је, на пример, ова наша омладинска група („Цигла“ — наша стара веза, затим Шћепо, Пајић, Браца и ја), већ имала своје шире активе, групе омладинаца, а са некима смо имали и појединачне везе. Једна од таквих група била је састављена од једног броја млађих Жедничана који су се после окупације нашли у Београду (браћа Рапајићи, Славко и Вукосав, Душан Никчевић, Драго Шашић, све средњошколци, затим студент Мићо Батиница и радник Буро Катић¹⁵). Била је и једна група избеглица са Кордуна (браћа Дакићи — три брата, у коју се укључио и Милош Клипа, а касније и још неки омладинци¹⁶). У овој групи је радио и обућарски радник Прибић. Сви су они добијали од нас одређену литературу, учествовали су понекад у растурању летака, у лепљењу наших парола, цепању непријатељских плаката, и нарочито су радили на прикупљању материјала за НОП. Понекад су с њима одржавани и састанци, а упућивани су и на читање литературе. У то време смо дошли и до познате књиге Островског „Како се калио челик“. Она нам је свима служила као незаменљива литература. Просто смо је, као и сви остали омладинци, „гутали“. Пример Павла Корчагина лебдео је пред нашим очима као недостижни узор омладинца, црвеноармејца, неустрашивог борца за ствар угњетених. После читања такве литературе, још јасније се код нас стварала представа и о ликовима наших партизана, о њиховом животу и борби. Они су већ тада за нас били узор, идеал, тако да смо ми некако осећали да је ово што се у Београду ради, можда и важно, па и опасно, али је ипак то безначајно према ванредно успешним борбама и подухватима партизана широм земље. Отуда нас је свако сазнање о животу међу њима још више учвршћивало у таквом уверењу, и давало нам снаге.

Живо се сећам тоpline с којом нам је једна мајка старица причала своја

сазнања о партизанима. Била је то мама-Стоја,¹⁷ како смо је звали. Становали смо у истој кући (Браничевска бр. 21, данас бр. 9). У истој кући становао је неко време, док није отишао у партизане, њен син Свето Прибић и братанац Влатко Његован,¹⁸ оба студенти комунисти. Школујући свог сина јединца и често га посећујући у Загребу и Београду и она је постала образованија жена.

Једног дана агенти су дошли по Влатка Његована. Али он је то предосећао, па се на време склонио. Агенти су тада ухапсили мама-Стоју, коју су једину нашли у стану. Остала је у Специјалној полицији око 30 дана. Прошла је кроз разну тортуру, али ништа није одала. Била је затворена у соби са групом студенткиња, међу које су били дотерали и по неку заробљену партизанку. С каквом нам је љубављу и топлином мама-Стоја причала о животу у тој затвореничкој соби! Понеке затворенице су примале и по који пакет споља, некад би добиле и по неколико коцки шећера. Све су то оне скупљале на једну гомилу и делиле на једнаке делове. Чак су и коцку шећера половиле да би све подједнако добиле, говорећи: „Тако је у партизанима, такво је другарство међу њима, па се већ сад треба на то припремати и угледати се на њих“.

Још једна слика ми је остала у сећању. Касније, крајем септембра или октобра 1941, долазио сам у једну зграду у Коларчевој улици бр 3 или 5 да слушам Радио-Москву. На првом или другом спрату становао је један наш друг кројач комуниста.¹⁹ Имао је радио, и пред мрак, у замраченој соби слушали смо код њега вести. Слушали смо глас Москве. Били су то најтежи дани за Совјетски Савез. Немци су пробили и последње утврђење око Москве. У борбу за њену одбрану ступали су раднички батаљони. Грађани и творнички радници, сврстани у јединице које су директно из предузећа и установа одлазиле на фронт, копали су ровове, бранили свој родни град. Немци су се већ били дочепали Брјанских шума. И баш такве једне, за Москву опасне ноћи, кад су се водиле борбе у тим шумама, говорио је онај кројач: „Москва ће пасти, то

осећам, јер више нема препрека на путу до ње". Затим је причао како су му познате те шуме (вероватно је био и учесник октобарске револуције, бар тако нам се чинило) и како ће престоница Русије пасти. Глас му је био пун бола, а у његовим очима су се виделе сузе. Шта ће даље бити?

Касније, много година касније, у дана када из Москве нису баш долазиле повољне вести о нама, нашој борби и нашој земљи, сетио сам се овога другачијег и његових речи, његове љубави за

Москву и Совјетски Савез, сећао сам се гласа Москве који је позивао у борбу, као и тадашњег одласка многих другова у партизане! (јер увереност у нашу борбу и победу, па макар и пала Москва, била је толика да нас ни најтеже вести нису могле разочарати).

Првих дана новембра 1941. преко партијских веза, пошто се констатовало да смо и ми избеглице компромитовани за даљи рад у Београду, пошао сам са групом другова у партизане.²⁰

НАПОМЕНЕ

¹ Мику — Милорада Павловића први пут сам упознао у мом селу Жеднику, 21. II 1940. на дан сахране студенткиње Босе Милићевић, која је била рањена у познатим демонстрацијама изведеним у Београду 14. децембра 1939. и која је касније подлегла ранама. После смо се ближе упознали у скојевском логору на Гестери (на Фрушкој Гори), који је у другој половини јула 1940. организовало покрајинско руководство СКОЈ-а за Војводину. Ту је, углавном, био окупљен руководећи скојевски актив из Покрајине, у којему је било око 80 омладинаца и омладинки. Логоровање је трајало око 14 дана, а највећим делом је проведено у организовању курсева, проучавању марксистичке литературе, читању „Пролетера“ и слично. Мика се тада налазио у покрајинском руководству. Сада је п. пуковник ЈНА, лекар.

² Колико сам могао да сазнам после ослобођења, тај друг се звао Јаков Живановић. Имао је веома буран живот до погибије. У познатој мартовској провали 1942. године, када је пао у руке непријатељу велики део скојевског актива Београда, био је ухапшен. Добро се држао и пошто није био озбиљније оптерећен отпремљен је у Немачку. Побегло је из концентрационог логора и нашао се поново на раду у Београду, затим је отишао у партизане у чијим је редовима и погинуо негде 1943. године.

³ Недавно сам дошао до неких обавештења на основу којих би се могло утврдити да је ова акција изведена 13. јула. Наиме, после објављивања извода овог написа у „Комунисту“ од 19. октобра 1961, јавио ми се друг Миодраг-Мијо Ивановић, сада службеник ДСИП-а, као један од учесника те акције. Био је по занимању кројачки радник и у групи Киша Михајла, једног од руководилаца кројачких радника који је био повезан са кожарцима, организаторима ове акције. (Киш је погинуо у Банату као првоборац.) Већ сутрадан након паљења сена, био је ухапшен и одведен у Гестапо. У затвору је провео нешто више од месец дана. Био је страховито мучен.

Али хапшење није било ни у каквој вези са овом акцијом, него је био оптужен као дотадашњи синдикални функционер. Међутим, како није имао никаквог компромитујућег материјала, а није био ни члан КПЈ, пошто је прошао поменути тортур и страховито ослабљен после 36 дана био је пуштен. Највећи део рата је провео на лечењу и опорављању, а када се после ослобођења јавио на посао, у својој биографији поред осталог поменуо је и ову акцију, наводећи и датум од 13. јула 1941.

⁴ Никола Кмезић, тада студент права из Жедника, члан КПЈ, сада генерални директор Југословенске пољопривредне банке, члан ЦК СК Србије. — Радован Паулић, тада дипломирани правник из Жедника, члан КПЈ. — Сада пуковник ЈНА.

⁵ Тада смо га знали и као Љупчета Илића, а право име му је било Љубомир Живковић. Био је обућарски радник, рођен 1918. године у селу Црвени Брег код Беле Паланке. У Београду је 1935. примљен за члана КПЈ. После хапшења и робије у Сремској Митровици, нашао се 1938. у Шпанији. По повратку био је затворен у Билећки логор, а почетком 1941. радио је у Покрајинском комитету СКОЈ-а за Војводину. (Тамо се упознао са поменути Милорадом Павловићем). После капитулације дошао је на рад у Београд, где је био један од организатора диверзантских акција. Након паљења гараже у Гробљанској улици, 16. јула 1941. отишао је у партизане. Био је комесар чете и батаљона у Посавско-тамнавском одреду, а после у Београдском батаљону I пролетерске бригаде. Подлегао је ранама у партизанској болници у Босанском Петровцу, у зиму 1942/43, после тешког рањавања у борбама код Ситнице. За народног хероја је проглашен 1951.

⁶ Матијашевић Шћепан, тада средњошколац из Жедника, члан СКОЈ-а, сада члан председништва Савеза синдиката НР Србије.

⁷ Исписи из архиве Специјалне полиције за 1941. — Архив за раднички покрет Југо-

славље (Институт за изучавање радничког покрета).

⁸ Драгослав Стојановић-Сип, тада средњошколац из Новог Сада, члан СКОЈ-а, сада академски сликар у Београду. Био је један од организатора скојевског логора на Тестери, где смо се и први пут упознали.

⁹ Исписи из архива Специјалне полиције за 1941. — Архив за раднички покрет Југославије.

¹⁰ Петар Пајић, металски радник из Београда, члан СКОЈ-а. Данас висококвалификовани електричар у Београду.

¹¹ Такође после извода у овим акцијама објављеним у *Комунисту* од октобра 1961. интересантне податке ми је дао друг Радмило Стефановић, асистент на катедри историјских наука Филозофско-историјског факултета у Београду. Он је као средњошколац становао у близини места ове акције, у Бојанској улици, и чим је дошло до блокаде, нешто пре седам часова, током раније између неколицине омладинаца био је и он ухапшен, његов опис највише је одговарао извршницима паљења. Међутим, како није укључен у покрет, тј. није био компромитован, а позвао се на индустријалца Митића, у чијем је фудбалском клубу играо, и захваљујући Митићевој интервенцији после месец и по дана био је пуштен.

¹² Та акција није најбоље успела. Осим неексплодираних бомбе, били су и други разлози које сам сазнао после ослобођења. Наиме, када сам обилазио то место своје некадашње акције, у тој згради сам нашао власницу куће (сада улица Саве Ковачевића бр. 63) и на питање: да ли се сећа неке диверзије, паљењине, или нечег сличног у јесен 1941. — одговорила је: „И још како! Замислите, могли смо сви да изгоримо?! Ту смо били мој муж, јако болестан, и ја, а целу кућу су узели Немци. Али, на срећу, долетела нека девојка из пекаре преко пута и викнула: „Пожар! Пожар!“ Немци су успели да брзо баце неку небаду и тако спрече даљу несрећу“.

¹³ Пошто је Мика Павловић имао неког богатијег робака адвоката, договорили смо се да би било врло погодно да купи неку млекарну, у којој би могли да радимо (ја сам до тада радио на грађевинама), а уједно би нам она служила и као најпогодније место за окупљање. Имали бисмо покриће као запослени, а ту бисмо могли и да одржавамо састанке, скривамо илегални материјал и слично. Млекарна је купљена у Ускочкој улици, где се данас налази трговина текстилном робом.

¹⁴ Како ми је касније причао, пошто се срео са тим агентима Миладин је покушао да их се некако ослободи још приликом доласка у млекарну. Али како му то није успело и пошто је био рањен приликом хапшења, био је пребачен у болницу у Виданској улици. Ту је брзо дознао за припреме око ослобађања Александра Ранковића — Марка, који је

ту пребачен у бесвесном стању. Затим се, кад су београдски партизани ослободили друга Марка, и он њима самоничијативно прикључио. Претходно је покушао да придобије и др Љубу Живковића, који се налазио у истој болници, али он није успео да пође. Миладин је потом отишао у Посавски одред, где је постао командант батаљона и касније је био на другим војним функцијама у ЈНА. Данас живи у Београду, као пензионисани генерал-потпуковник ЈНА.

¹⁵ Сви ови омладинци били су тада чланови СКОЈ-а. Од њих су погинули у партизанима: Драган Рапајић, Мићо Батиница, Славко Вукосав и Душан Никчевић. Остали су данас запослени на разним дужностима.

¹⁶ Већина ових омладинаца после укључивања у рад у Београду, искористила је могућност повратка у свој родни крај, где су се током 1942. године укључили у партизанске јединице. Са обе ове групе омладинаца касније је, све до њиховог одласка из Београда, руководио Шћепко Матијашевић. Прибић је умро у Београду после ослобођења.

¹⁷ У то време мама-Стоја је била држећа старица од нешто преко 50 година. Почетком 1942. смештена је у један избеглички дом у Рибарској Бањи. Ту је након годину-две дана и умрла, скрхана последицама које је понела из Специјалне полиције. Син свето Прибић погинуо јој је у партизанима. (Подаци према казивању Соке и Миле Рапајића, који су у то време становали у тој истој згради и који су јој били робаци).

¹⁸ Како сам касније сазнао, Влатко Његован се дуже крио у Београду, а после је као тежи туберкулозни болесник доспео у болницу. Једног дана је био откривен и агенти су дошли да га ухапсе. Али он је спретно умакао, на тај начин што их је, сусревши се с њима у ходнику, упутно на погрешан број собе на спрату, а сам је скочио кроз прозор и потом преко болничке оgrade. Али ту је наишао на жандарма. Њему је изјавио: „Ја сам комуниста, Србин! Гоне ме Немци! Пустите ме!“ И овај га је, занста, пустио. После извесног времена умро је, скрхан болешћу.

¹⁹ Према накнадно прикупљеним подацима изгледа да се тај друг звао Никола Петровић и да је становао у Коларчевој 5.

²⁰ У тој групи било нас је петоро: Мита Димитријевић, тада средњошколац из Београда, члан СКОЈ-а, по доласку у партизане распоређен је у Дугалићев батаљон I шумадијског одреда, затим у V батаљон I пролетерске бригаде, а потом, средином 1942. у II пролетерску бригаду. Био је на разним политичким дужностима, почев од политичког делегата вода. Погинуо је као политички комесар једне српске бригаде крајем 1944. на сремском фронту. Анка Дубајић-Кмезић, тада студент из Жедника, члан КПЈ, данас начелник Кадровског одељења у ЦК СК Србије, Буљум Никола, тада студент из Жедника, кандидат за члана КПЈ, данас потпуковник ЈНА, Никола Кмезић и ја.

DANS LES RUES DE LA VILLE DE BELGRADE OCCUPEE AU COURS DE L'ANNEE 1941.

P. DAMJANOVIC

Parmi de nombreuses villes yougoslaves qui opposaient au cours de la Guerre de Libération Nationale la résistance à l'occupant, Belgrade se rangeait parmi celles où cette résistance était la plus violente. Nombre des patriotes et en particulier des jeunes communistes, dirigés par l'Union de la Jeunesse Communiste de Yougoslavie (SKOJ) et le Parti Communiste de Yougoslavie (KPJ), déployaient, dès le premier jour de l'invasion de leur pays, tous leurs efforts pour manifester à l'ennemi des marques de mépris et y créer des conditions insupportables à l'occupant. C'est ainsi que commençaient au début de juin 1941 des actions de diversion qui se transformaient au cours de l'été de la même année et sur un plan très large en des attaques bien organisées par des groupes de choc, contre des soldats allemands, contre des dépôts de matériel de guerre et contre d'autres moyens servant à leur lutte contre notre peuple et contre l'Union Soviétique.

Dans ce texte l'auteur, qui fut un des membres de ces groupes de jeunes, se souvient de certaines actions qui furent organisées au cours de cet été dans les rues de Belgrade et dans lesquelles lui-même avait

pris part. Il décrit en outre certains détails de la destruction de la presse quisling que la jeunesse de Belgrade brûlait en même temps dans toute la ville ; puis il se souvient de certaines actions de diversion telles que : l'incendie des dépôts allemands de foin, attaque des dépôts de matériel de guerre, liquidation des dénonciateurs, la diffusion des tracts du CC du Parti Communiste de Yougoslavie et d'autre matériel clandestin parmi des habitants, l'affichage des slogans etc.

L'auteur dessine également des portraits de certains jeunes hommes et jeunes filles courageux et décrit leurs actions héroïques. De même il parle de certaines personnes âgées qui se solidarisaient avec le Mouvement de partisans et qui lui prêtaient l'aide sous diverses formes et souvent au prix d'arrestation et de tortures dans des prisons de la police spéciale et de la Gestapo.

Ce n'était pas par hasard, par exemple, que des aviateurs allemands à qui l'on avait désigné Belgrade pour le lieu de repos, se plaignaient que leur séjour y était dur et insupportable, que l'été là, au Sud, était «excessivement» chaud à cause des actions de ces «jeunes gens fanatiques».

